

УДК 808.1

**НАРАТЫЎ ПАДАРОЖЖА І РАМАНТЫЧНАЯ ТРАДЫЦЫЯ
Ў ТРАВЕЛОГУ МІХАСЯ ЗАРЭЦКАГА
«ПАДАРОЖЖА НА НОВУЮ ЗЯМЛЮ»**

Т.А. Данілава, І.І. Шматкова

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Рэспубліка Беларусь
belfil.rpi.oit@gmail.com*

Даследаванне прысвечана аналізу нарыса Міхася Зарэцкага «Падарожжа на Новую Зямлю» як значнага прыклада беларускай падарожнай прозы 1920-х гадоў. У ім разглядаецца спалучэнне дакументальнай асновы і мастацкай вобразнасці, характэрнай для травелога. Асобная ўвага надаецца рамантычнаму светаўспрымання аўтара і яго філасофскім развагам. Даследуецца прырода як мастацкая катэгорыя і экзатызацыя Палесся як аўтарская стратэгія.

Ключавыя словы: наратыў падарожжа; рамантычная традыцыя; травелог; экзатызацыя; наратыўная стратэгія; мастацкая катэгорыя.

Вядома, што М. Зарэцкі ў 1928 годзе суправаджаў народнага камісара БССР Д. Прышчэпава ў дзелавой паездцы па Палессі, задачай якой была праверка і арганізацыя этапнай работы па меліярацыі балот Палескага рэгіёна. Падчас паездкі ён вёў запісы, якія сталі асновай нарыса «Падарожжа на Новую Зямлю».

Твор быў апублікаваны ў газеце «Савецкая Беларусь», а затым выдадзены асобна. Ён адразу прыцягнуў увагу чытачоў, аднак стаў ракавым у лёсе аўтара. Даследчык творчасці М. Зарэцкага М. Мушынскі піша: «*На сходзе партыйных ячэек Беларускага дзяржаўнага выдавецтва “Падарожжа...” і творы апошніх гадоў былі залічаны да “антыпартыйных і антысавецкіх”, а сам пісьменнік быў выключаны з бальшавіцкай партыі. Зусім відавочна, што такое пакаранне было ў вышэйшай ступені несправядлівым, гэтакімі ж абсурднымі былі і абвінавачванні яго твораў у іх антысавецкай скіраванасці*» [1, с. 10]. У адрозненні ад рамана «Крывічы», які не захаваўся, нарыс «Падарожжа на Новую Зямлю» дайшоў да сучаснага чытача і сёння ўспрымаецца як надзвычай цікавы ўзор беларускай пада-

рожнай прозы, дзе дакументальныя факты пераплятаюцца з мастацкай вобразнасцю і ідэалагічным кантэкстам эпохі.

Мастацка-дакументальная аснова нарыса характэрная для жанру травелога. Разам з канкрэтнай інфармацыяй аб геаграфіі краю, яго гісторыі, побытавых дэталях жыцця мясцовых жыхароў, спосабах меліярацыі чытач атрымоўвае вялікае эстэтычнае задавальненне ад высокага мастацкага ўзроўню апрацоўкі матэрыяла. Як мы вышэй ужо зазначылі ў гэтай «экспедыцыі» ёсць канкрэтная грамадская мэта, але М. Зарэцкі, майстар слова, сапраўдны творца, не можа напісаць сухую справаздачу. Так, безумоўна, мы сустрэнем канкрэтныя апісанні рэальных спецыфічных адзнак Палесся, што характэрна для наратыву падарожжа. Згадае Зарэцкі і аб палескіх зыбучых пясках, і аб «дзікіх, жорсткіх, як і ўся прырода» дажджах. Але ж яго талент, прыродная назіральнасць, фантазія расквечваюць факты надзвычайнымі малюнкамі, трапнымі метафарами і асабістымі разважанымі, дзе ён не стрымлівае эмоцый: *«Праяжджаем праз лес. Што гэта за лес! Яго трэба бачыць – іначай уявіць яго немагчыма. Параўнаць яго можна хіба з валасамі на галаве ў шалудзівага»* [2, с. 11]. Прывядзем як прыклад цікавы мастацкі прыём паралельнага апісання, варыяцыю аднаго і таго ж вобраза, дзе Зарэцкі спачатку падае фактычную, геаграфічную інфармацыю пра раку Арасу і балотны масіў Мар'іна – з лічбамі, дакладнымі назвамі мясцовасці, тапаграфічнымі дэталямі: *«Праз Любаньскі раён Бабруйшчыны і далей, на Мазырышчыну, цячэ вялікая і прыгожая рака Араса. Пойма гэтай ракі, як і ўсіх рэк Палесся, мае да дзесяці і больш таго вёрст шырыні. А ў іншых мясцох яна ўдаецца ў бок глыбокім – вёрст у дваццаць – мяшком, утвараючы суцэльны балотны масіў. Адзін з гэтых масываў – плошчай у 8.000 гектараў, – які ляжыць на правым беразе Арасы, завецца Мар'я»* [2, с. 18]. Далей аўтар вятраецца да гэтага ж аб'екта, фактычна паўтарае інфармацыю аб ім, але ўжо ў мастацкай, метафарычнай форме: *«Вясной, калі красуня-Араса, лёгка і плаўна высьлізнуўшы з нізкіх сваіх берагоў, разб'ягаецца па бязмежнаму раздолью палескіх нізін – Мар'іна цалком хаваецца пад вадой. Возера ў 8.000 гектараў, роўнае неабсяжнае возера, на якім сям-там узнімаюцца кудлатыя груды залесеных выспаў, на якім сям-там тырчаць панурыя шкілеты адзінотных недалужных дрэў, – вось што робіцца з Мар'іна ў вясновыя паводкі. Вада – адзіны ўладар тады гэтых прастораў, вада ў гульлівай давольнасці спраўляе тады шырокае свята свайго панавання»* [2, с. 19]. Такі прыём у наратыве падарожжа дазваляе чытачу адчуць шматпланавасць апісання: ад дакладнага ведання аб аб'екце да эмацыйна-вобразнага ўяўлення. Мы назіраем мастацкую трансфармацыю факта ў вобраз, які затым яшчэ падмацоўваецца біблейскім матывам: *«Вада і неба, – як у легендарным біблейскім хаосе...»* [2, с. 19].

У творы сустракаецца досыць многа паўтораў і ітэрацый, дзе значэнні і вобразы нібы нанізваюцца і ўтвараюць ланцужкі, арганізуюць эмацыйна ўзмоцненыя канструкцыі. Гэта можна заўважыць і на ўзроўні пабудовы аповеду, і на матыўным узроўні таксама. Тут трэба ўзгадаць аб выразным мастацкім прыёме, які надае твору завершанасць, а менавіта, аб закальцаванасці кампазіцыі ў нарысе «Падарожжы на Новую Зямлю», аб маркіраванасці пачатка і канца, якія суадносяцца паміж сабой праз матыў «адкрыцця новых зямель». *«Даўней Амэрыкі і іншыя новыя краіны “адчынялі” такім парадкам. Садзіўся які-небудзь Колумб або Васко-дэ-Гама ў човен...»* – такімі словамі распачынаецца нарыс і роўна такімі ж заканчваецца толькі са змяшчэннем акцэнтаў [2, с. 7, 71]. Працуючы на мясцовым рэгіянальным матэрыяле, М. Зарэцкі ўводзіць свой аповед у шырокі літаратур-

турны кантэкст падарожнай прозы. Іранічнае параўнанне сваёй вандроўкі з падарожжамі Вялікіх геаграфічных адкрыццяў на пачатку твора ў канцы прадстаўляецца ўжо ў свеце савецкага наратыву, як сімвал уладарання савецкага чалавека над прыродай дзеля светлай будучыні: *«Цяпер людзі, узброеныя дружнай воляй, сталёвай энэргіяй і ўпартасцю, уступаюць у зацятую барацьбу з Прыродай...»* [2, с. 71]. Такая закальцаванасць аповеду выступае сродкам наратывунай мастацкай цэласнасці матэрылу, робіць нарыс стылістычна стройным узорам беларускай літаратуры падарожжа.

У «Падарожжы на Новую Зямлю» Міхась Зарэцкі свядома выкарыстоўвае прыёмы метанаратывунай арганізацыі, якія ствараюць эфект жывога аповеду і фарміруюць выразны сторытэлінг (стварэнне гісторыі). Аўтар нібыта вядзе чытача разам з сабой, каментуючы сам працэс апавядання. Такія выказванні, як *«Але трэба ўсё на парадку»* [2, с. 7], *«Пачынаюцца назіранні і ўражанні»* [Зарэцкі, с. 9], *«Я буду пісаць цяпер пра раку Арасу...»* [2, с. 58], *«...Яшчэ вось якую бачылі мы цікавую карціну»* [2, с. 51] структуруюць тэкст і задаюць яго рытм, звязваюць асобныя эпізоды ў адзіны наратывуны ланцуг. Аўтар паказвае, калі пачынаецца новая сцэна, калі адбываецца пераход, калі варта звярнуць увагу на дэталі. Трымаць увагу чытача і ўплываць на яго меркаванне – непасрэдная задача твора, які мае публіцыстычны модус. Гэтыя маркеры дапамагаюць стварыць уражанне, што апавед адбываецца тут і цяпер, у рэальным часе падарожжа. Аўтар нібыта каментуе свае дзеянні, выбудовае гісторыю перад вачыма чытача. Падчас такой аўтарскай самарэфлексіі апавядальнік усведамляе сябе як стваральнік гісторыі. Гэта надае аповеду эфект прысутнасці, калі чытач становіцца ўдзельнікам экспедыцыі. Але час ад часу аўтар нібы аддаляецца, ствараючы дыстанцыю, апавед ад першай асобы нечакана пераключаецца на другую асобу: *«...а потым прыглядаешся, прывыкаеш, і ў вочы ўбіваецца іншае: бачыш убогую пескаватую глебу, бачыш сляды мізэрных ураджаяў, бачыш змардаваныя, з маладосці старыя твары мясцовых сялян»* [2, с. 10].

М. Мушынскі называе М. Зарэцкага *«зачынальнікам рамантычнага кірунку ў беларускай савецкай прозе»*, але таксама слухна зазначае, што рамантычнае светаадчуванне ў яго творах мірна суседнічае з рэалістычным [1, с. 6, 10]. Гэтая дваістасць асабліва выразна праяўляецца ў «Падарожжы на Новую Зямлю», дзе рамантычны погляд на свет арганічна спалучаецца з дакументальным адлюстраваннем рэчаіснасці. Травелогі часцей за ўсё маюць знешнюю (апісанне свету, сведчанне) і ўнутраную (самапазнанне) мэты. У еўрапейскай рамантычнай традыцыі досыць прыкладаў, дзе падарожжа выступае як аснова для аповеду, каркас, дзе перамяшчэнне ў прасторы з'яўляецца формай духоўнага пошуку, спосабам адкрыцця сябе і свету (творы Байрана, Шатабрыяна, Гётэ, Пушкіна і інш.). У «Падарожжы на Новую Зямлю» М. Зарэцкі выкарыстоўвае падобную мадэль. Па сваёй знешняй місіі нарыс адлюстроўвае службовую паездку, але ўнутраная місія глыбейшая, яна змяшчае асабістыя назіранні і перажыванні. Герой выпраўляецца ў дарогу, каб сустрэцца з новай прасторай і культурай, а праз гэта, уласна, з сабой. Суб'ектыўнасць аповеду – тыповая рыса рамантычнага апавядальніка. Прастора ж для такога героя-вандроўніка становіцца правакацыйным фактарам філасофствання: *«Глыбокі спакой і глыбокае адчуванне свайго асабістага жыцця, свайго асабістага істоты навявае гэта бяздонная палеская цішыня»* [2, с. 32]. Асаблівую прасторавую ролю ў наратыве падарожжа адыгрывае прырода. Для рамантыкаў жа прырода блізкая да духоўнай субстанцыі, праз якую чалавек спасцігае свет.

Яна абуджае чулінасць, уносіць думкі, адкрывае таямніцу быцця. Тонкае ўспрыняцце прыроды, магчымасць зразумець яе прыгажосць – паказчыкі духоўнасці чалавека.

У Зарэцкага прырода Палесся ўплывае на чалавека і фарміруе яго ўнутраны стан: *«Паміж дрэў ужо расплываліся хвалі першага, яшчэ радкавага змроку і недзе ўгары, па верхавінах, бязгучна лунала ўрачыстая ціхасць перадвячэр'я. Паветра было насычана асаблівай няшчотай і ласкай – прыемна, радасна было набіраць поўныя грудзі гэтага паветра, набіраць разам з ім поўныя грудзі нейкага празрыстага, ціхага і трошачку сумнага пачуцця»* [2, с. 31-32]. У творы мы знойдзем прыклады рамантычнага пейзажу, дзе прырода становіцца медыятарам паміж чалавекам і яго ўнутраным светам. Яна будзе выклікаць філасофскія разважанні аб месцы чалавека ў гэтым свеце, аб значэнні асобы, што ўносіцца па-над светам: *«У канаве плесканулася нейкая рыбка, недзе далёка, у бары, пакрыўджана і злосна кігкнула сава – і зноў усё ціха. А цішыня ў Палессі зусім асаблівая, такая цішыня, што пад яе глуха-навіслай сховай адчуваеш сябе далёкім ад усяго свету, ад усіх людзей, ад усёй сумятні бурлівага жыцця»* [2, с. 32].

Дзіўная прырода Палесся паказана як жывая, дыхаючая істота, што нараджае ў чулівай душы аўтара фантастычныя вобразы і неверагоднай прыгажосці метафары. Так, рака Араса – гэта «жыватворчая артэрыя», балота выяўляецца як *«магутная фатальная сіла Беларусі»*, а яе каналы – *«... тыя вены, па якіх сьцякае брудная, непатрэбная балотная кроў»* [2, с. 26]. Ці, напрыклад, надзвычай моцная метафара, якая дае «яскравае, непазбыўнае ўяўленне» аб узаемадзеянні чалавека і прыроды: *«Гэта была свежа-развернутая рана зямлі. Яе берагі – аголенае, парванае земляное мяса – былі жудасна-чорныя, мокрыя, і з іх сачылася бруднымі пацёкамі густая земляная кроў. На дне раны кроў збіралася ў лужыны, і ў гэтых лужынах, у гэтай бруднай сьцюдзёнай крыві цяляліся людзі, раскалупваючы рану зямлі, паглыбляючы яе»* [2, с. 42].

Прырода – гэта філасофская катэгорыя, а таму ўключае ў сябе не толькі натуральнае, але і штучнае асяроддзе жыцця чалавека. У М. Зарэцкага гэта каналы, машыны, меліярацыйныя збудаванні і інш. У гэтым узаемадзеянні прыроднага і штучнага выразна праяўляецца рамантычнае светаўспрыманне пісьменніка, узмацненае савецкім наратывам пра пераўтварэнне прыроды: чалавек уступае ў барацьбу, каб зрабіць яе часткай новага сацыялістычнага свету.

Машына-зямлечарпалка ў апісанні Зарэцкага паўстае як крыважэрны звер, які ўключаецца ў прыродны свет. Перад чытачом паўстае яскравы персаніфікаваны вобраз: *«Яшчэ здалёку пачулі мы злоснае гурчэнне, быццам залёг там, у берагох ракі, нейкі страшны крыважэрны звер, гатовы кінуцца на кожнага, хто пасьмеліцца да яго падыйсці»* [2, с. 64]. Страх і захапленне перад магутнай «істотай» змяняецца пад уплывам савецкай ідэалогіі, дзе ідэя падпарадкавання прыроды чалавекам дамінавала асабліва ў 1920–30-х гг. падчас пашырэння плошчаў карысных зямель: *«здалося, што людзі злавлі крыважэрнага звера і ён стогне, пераможаны, абясцільены, хрыпіць у апошніх перадсмяротных патугах... Так, ён быў пераможаны. Людзі яго перамаглі і прымусілі служыць сабе, рабіць усё тое, што яны загадаюць»* [2, с. 64].

У рамантычнай традыцыі падарожжа часта набывае форму экзатычнага вандравання: герой пакідае звыклы свет і трапляе ў «іншы», незнаёмы, поўны таямніц і небяспекі. Рамантыкі ахвотна адпраўлялі сваіх герояў у краіны, якія ўспрымаліся як чужыя і прывабныя сваёй дзікай свабодай. Міхась Зарэцкі свядо-

ма ад пачатку абірае стратэгію экзатызацыі Палесся: пачынае з назвы – «Падарожжа на Новаю Зямлю» – якая настройвае чытача на пэўны лад, і падтрымлівае гэтую стратэгію, называючы палешукоў «туземцамі», Прыпяць – «беларускай Амазонкай», а мясцовыя лодкі – «індзейскімі пірогамі».

На думку М. В. Хаўстовіча, *«фантазія з'яўляецца неад'емнай часткаю мастацтва. Немажліва акрэсліць яго сферу, знайсці нейкі этап творчага працэсу, дзе б фантазіі была адведзена другасная роля»* [5, с. 40]. Так, фантазія аўтара ў тандэме з чароўнай палескай прыродай дазваляюць стварыць атмасферу незвычайнасці, перанесці чытача ў прастору, якая ўспрымаецца як «іншая», амаль казачная: *«Мая фантазія пачала вырабляць свае дзівосныя мудрагельствы – мне здавалася, што я перанёсся ў нейкую чароўную экзатычную краіну, у нейкае казачнае дзікунскае царства»* [2, с. 59-60]. Зарэцкі падкрэслівае, што менавіта *«карціны прыроды, якая нас абкружала, дзіўна спрыялі гэтаму ўяўленню»* [2, с. 60]. Больш за тое, з'яўляючыся ўладальнікам рамантычнага светаўспрыняцця, ён знарок стымулюе сваё ўяўленне, дзеля атрымання творчага катарсісу, што дасць яшчэ больш плёну ў літаратурнай працы: *«Я наўмысля ўзмацняў у сабе гэтае вострае адчуванне, і я дасягаў таго, што сярод зарасляў лязняку паказваўся мне чырвоны твар індзейца, а з-за высокіх сцяблоў чароту тырчэлі пруткі, нацягнутыя на цяціву, стрэлы»* [2, с. 60].

Трэба аднак адзначыць, што экзатызацыя ў нарысе з'яўляецца хутчэй знешняй умоўнасцю, якая прыцягвае, стварае настрой, гуляе з чытачом, заваблівае. Сапраўдная ўвага аўтара накіраваная на нацыянальна значныя праблемы. М. В. Хаўстовіч заўважае, *«што мастацкая ўмоўнасць адпавядае гістарычным і нацыянальным асаблівасцям вобразнага мыслення людзей»* [5, с. 43-44]. Таму ўяўляецца невыпадковым, што менавіта побач з гэтым палётам фантазіі па «палескіх джунглях» ў нарысе так моцна загучыць магутны, поўны нацыянальнай самабытнасці вобраз шумлівага чароту, што можа стаць ключом да разумення беларускай душы. Чарот – вобраз-сімвал, трывожны голас Беларусі, што нараджае ў М. Зарэцкага эмацыйна насычаныя развагі аб лёсе краіны: *«Я слухаў шопат чароту, і чуў у ім здушаны гора і распаччу крык Беларусі, многапутнай краіны, над якой бяжмерным цяжарам вісіць спадчына векавога прыгнёту...»* [2, с. 61]. Пад лёгкім подыхам ветру чарот хістаецца, нібыта «змардаваная» і «абябсьціленая» істота. Драматычную глыбіню вобразу надае параўнанне чароту з чалавекам, які хоча крычаць, але можа толькі шаптаць, як у сне. Чарот «просіць літасці і ратунку», а калі вецер мацнее, яго шопат пераходзіць у «жудасны лямант», у якім чуецца не смутак, а ўжо «злавесны гнеў». Такім чынам, праз аўдыяльныя пачуцці прырода набывае чалавечыя рысы, і гэтая персаніфікацыя дазваляе аўтару выявіць уласныя эмоцыі.

Вобраз чароту ў «Падарожжы на Новую Зямлю» раскрываецца найперш праз аўдыяльныя ўражанні, гэта робіць яго адным з найбольш эмацыйна насычаных і глыбокіх у творы. Такі механізм дамінавання аўдыяльнага ўспрыняцця, што ў сваю чаргу запускае сэнсуальнае, характэрны для ўсяго тэксту. Праз візуальнае ўспрымаецца збольшага знешняя форма, у той час як гукі напрамую уплываюць на пачуцці, асабліва калі мы маем справу з рамантычным спосабам мыслення. Не раз мы прачытаем такога кшталту заўвагі: *«Я слухаю і фізічна адчуваю...»* [2, с. 33], *«Я прыслухваўся да мясцовай мовы...»* [2, с. 55], *«Мяне зачаравалі гэтыя галасы...»* [2, с. 56] і г.д. Гукі – своеасаблівыя медыятары паміж наратарам і наваколлем. Вось як апісвае М. Зарэцкі свае ўражанні ад вячэрніх пастушковых песень:

«Галасы прыляталі з усіх бакоў, з усіх куткоў глухога змрочнага лесу – і было ў іх столькі мэлёдычнасці, столькі адвечнага лірызму, столькі бяскрайнага суму, надрыўнасці і нейкай балючай сэрдэчнасці, што мімаволі здавалася, быццам не галасы гэта хлопцаў і дзяўчат, а дзівосныя стогны-песні дзікага Палесся» [2, с. 56]. Праз эмацыйную праекцыю тут ствараецца своеасаблівая акустычная сітуацыя, дзе прастора Палесся міфалагізуецца.

Прывядзем прыклад, калі аўдыяльны план падштурхоўвае аўтара да разваг над пытаннямі, што асабіста яго трывожаць. Пасля таго, як ён пачуў далёкую песню, *«доўга прыслухаўся, стараючыся ўлавіць хоць некалькі слоў»* [2, с. 62], і пазнаў асіміляваны варыянт «мяшчанскага рамансу», яму стала «сумна-сумна». Сум яго звязаны з сур'ёзнай нацыянальнай праблемай развіцця беларускага мастацтва, якая ўзнімаецца ў тэксе: *«я падумаў: як часта і цяпер у наша мастацтва – у літаратуру, у тэатр, у кіно – пападае замест праўдзівых дасягненняў братняй культуры пустое бруднае пазадзьдзе, і мы з рабскай пакорай прымаем яго, мы яго ўзвышаем, мы кідаем пад ногі яму праўдзівыя пэрлы сваіх уласных дасягненняў»* [2, с. 63]. Знешні аўдыяльны раздражняльнік і ў гэтым выпадку будзе каталізатарам унутранага маналогу.

У нарысе М. Зарэцкі закранае і шэраг іншых нацыянальных праблем: страшэнная беднасць і антысанітарныя ў вёсках, адсутнасць культуры, перанаселенасць і інш. М. Мушынскі слухна піша аб Зарэцкім: *«Глыбокая цікавасць пісьменніка да праблемы нацыянальна-самабытных асноў народнага жыцця надала яму новы моцны імпульс, раскрыла яго багатыя патэнцыяльныя магчымасці»* [1, с. 14].

У нараталогіі падарожжа заўсёды прадугледжвае сустрэчу з «іншым»: прасторай, людзьмі, мовай, звычаямі, якія адрозніваюцца ад «нармальнага» свету апавядальніка. Для наратыву падарожжа ўцэлым і праяўленні яго ў нарысе «Падарожжа на Новую Зямлю» апазіцыя «свой – чужы» з'яўляецца ключавой, бо менавіта праз яе раскрываецца погляд апавядальніка на праблемы Палесся: культурнай адсталасці, русіфікацыі і сацыяльнай ізаляванасці беларускага селяніна. У Зарэцкага гэтая сустрэча мае асаблівую форму: ён едзе не ў замежную краіну, а падарожнічае ў межах сваёй, але ўспрымае гэтую тэрыторыю як чужую. Узровень і асаблівасці жыцця настолькі адрозніваюцца, што знешне апавядальнік выступае як прадстаўнік «цывілізацыі», які трапляе ў прастору «іншасці», гэтая іншасць яго адначасова і прыцягвае, і палохае.

Апісваючы палескую вёску, Зарэцкі малюе страшную карціну з «убогімі хатамі», «крывымі, дзіравымі будкамі», з «супольным жыллём людзей і жывёлы». Аўтар адчувае, як ахапіла яго «халодная жудасць», калі ён трапіў у адну з хат, нібы *«пераступіў парог некалькіх стагоддзяў і апынуўся ў царстве старажытнага дзікунства»* [2, с. 54]. Апавядальнік наратыўна аддаляецца, падкрэслівае сваю чужасць у адносінах да гэтага месца. Зарэцкі пасля адной з такіх сустрэч напіша: *«Гэта – карціна Палесся. Гэта – карціна нядаўнага, учорашняга жыцця Мар'іна. Гэта – карціна ўчорашняга»* [2, с. 20]. Відавочна, што апісаная ім шакуючая рэчаіснасць як раз такі актуальная на той час, але мусіць быць змененая, бо таго патрабуе здаровы сэнс і наступ цывілізацыі. Даследчык літаратуры падарожжа Назараў трапна адзначае, што *«вандроўныя людзі не толькі задавальняюць сваю цікаўнасць, але і павялічваюць аб'ём ведаў, задумваюцца над убачаным і пачутым, аналізуюць пазнае, зазіраюць у будучыню...»* [4, с. 8–10].

Калі вярнуцца да думкі аб цікавасці М. Зарэцкага да нацыянальнай самабытнасці народнага жыцця, хочацца зазначыць, што, на нашу думку, цікавасць гэтая

не носіць этнаграфічнага характару, у адрозненні ад некаторых яго калег. Так, ён робіць невялікую пазнаку аб асаблівасцях мясцовай мовы: *«Я прыслухваўся да мясцовае мовы, да славутага палескага дыялекту. У ім дзіўна злучаецца выразнае, падкрэсленае і троху нібы рассяянутае беларускае аканьне з ня менш выразным украінскім оканьнем. Выходзіць досыць гучна і прыемна»* [2, с. 55]. Але ў гэтым мы не знойдзем ніводнага прыкладу, дзе б была перададзена гаворка тубыльца. Зарэцкі не фіксуе размоў з мясцовымі, не адзначае цікавыя адметныя словы, як гэта робіць, напрыклад, М. Гарэцкі ў травелогу «Сібірскія абразкі». Сапраўды, ён не этнограф, ён – мысляр. Калі пытанне датычыцца мовы, яго больш цікавяць страшэнная некультурнасць гэтай мовы і праблемы русіфікацыі. То ток, зноў звяртаецца да праблем нацыянальнага маштабу, дзе катэгорыя «свой – чужы» паказана пад іншым ракурсам: чужасць людзей да роднай культуры. Падцвярджаючы нашу думку, прывядзём цытату з кнігі М. Мушынскага аб творчасці М. Зарэцкага: *«Аўтар нарыса, як бачым, выводзіў размову на актуальную грамадскую праблему, падкрэсліваў неабходнасць барацьбы супраць нацыянальнага нігілізму, пагардлівага стаўлення да нацыянальнай культуры»* [3, с. 162].

У «Падарожжы на Новую Зямлю» адзін з найбольш выразных эпізодаў, дзе праяўляецца катэгорыя «іншасці» і апазіцыя «свой – чужы» – сустрэча з грабарамі-ўкраінцамі. Гэтыя людзі ўвасабляюць знешнюю іншасць, якая прыходзіць у беларускую прастору звонку і прыносіць з сабой іншы лад жыцця, звычаі, тэмперамент. М. Зарэцкі адзначае, што грабары – гэта «цікавы сваеасаблівы народ», які жыве паводле ўласных правілаў і традыцый. Гэта культурна замкнёная супольнасць, якая існуе ўнутры Беларусі, але не належыць ёй. Так апісвае яе аўтар: *«...перш-на-перш прыносіць да нас сваю веселосьць і бясспечнасць, сваю бяскрыўную, часам нават дакучную, песеннасць. Ён прыносіць да нас сваю шырокую дзікую гульнявасць, якой аддаецца ён з непамерным, з адчайным нейкім запалам. І ён прыносіць да нас цвёрдую жалезную дружнасць, жорсткую таварыскую дыцыпліну»* [2, с. 43]. Грабары жывуць «сваёй хэўрай», не інтэгруюцца ў мясцовае жыццё, не становяцца часткай беларускага соцыуму.

У кантэксце агульнай праблематыкі нарыса гэтая сустрэча мае важнае значэнне. Мы можам заўважыць, што апазіцыя «свой – чужы» працуе ў залежнасці ад таго, з кім сутыкаецца апавядальнік. Спачатку «чужым» для яго будзе мясцовы паляшук. Гэта «чужасць» узнікае не праз нацыянальную адрознасць, а праз сацыяльную і культурную дыстанцыю. Аднак, калі ў гэтым з'яўляюцца грабары-ўкраінцы, Зарэцкі ўжо падкрэслівае адрознасць іх ад беларусаў у цэлым і паглыбляе тэму «іншасці» ў наратыве падарожжа: *«Грабар-украінец прыносіць у наш край многа сваіх дзіўных, часам жорсткіх звычаяў, якія мала ўласцівы нашаму беларусу»* [2, с. 43].

Нарыс Міхася Зарэцкага «Падарожжа на Новую Зямлю» выдатны прыклад падарожнай прозы, дзе арганічна перамяжуюцца дакументальная і мастацкая парадыгмы. У творы напоўніцу выяўлена рамантычнае і рэалістычнае светаадчуванне, што дазваляе аўтару ўдала падпарадкоўваць фактычны матэрыял эстэтычным задачам. Твор дэманструе тыповыя рысы травелога: «геаграфія» аб'ектаў, як каталізатар унутраных філасофскіх разваг; рух у лінейным плане і рух у свядомасці; сустрэча з «іншым» і апазіцыя «свой – чужы».

Зарэцкі свядома выкарыстоўвае прыёмы метанаратыўнай арганізацыі, якія ствараюць эфект жывога аповеду і падкрэсліваюць суб'ектыўнасць успрымання. Падарожжа ў творы мае двайную прыроду: знешнюю, звязаную з географічнай

прасторай, і ўнутраную, звязаную з самапазнаннем і асэнсаваннем нацыянальнай ідэнтычнасці.

Рамантычная традыцыя праяўляецца ў асаблівым стаўленні да прыроды, якая ўплывае на ўнутраны стан чалавека. Мастацкая стратэгія экзатызацыя Палесся таксама мае такі ж рамантычны пачатак, яна дазваляе стварыць атмасферу незвычайнасці і падкрэсліць адметнасць рэгіёна. Аднак за гэтай умоўнасцю стаіць глыбокая нацыянальная праблематыка: развагі пра культуру, мову, духоўную спадчыну. Пры гэтым адзначаецца ўзаемадзеянне прыроднага і тэхнічнага свету, што адлюстроўвае ідэалагічны кантэкст эпохі, але не зводзіць твор да прапаганды гэтай ідэалогіі. Наадварот, у ім захоўваецца мастацкая самастойнасць, унутраная драматургія і філасофская насычанасць.

БІБЛІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Зарэцкі, М. Збор твораў. У 4-х т. Т. 1. Аповяданні / Прадм. М. Мушынскага. – Мн. : Маст. літ., 1989. – 526 с.
2. Зарэцкі, М. Падарожжа на Новую Зямлю / М. Зарэцкі. – Мн. : Беларус. дзярж. выдава, 1929. – 67 с.
3. Мушынскі, М. Нескароны талент : Праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці Міхася Зарэцкага / М. Мушынскі. – Мн. : Маст. літ. 1991. – 294
4. Назаров, А. Н. Путешествие как метод постижения бытия / А. Н. Назаров. – Москва : Университетская книга, 2016. – 181 с.
5. Хаўстовіч, М. В. Мастацкі метада Яна Баршчэўскага / М. В. Хаўстовіч. – Мінск: БДУ, 2003. – 203 с

NARRATIVE OF TRAVEL AND THE ROMANTIC TRADITION IN MIKHAS ZARETSKI'S TRAVELOGUE «JOURNEY TO THE NEW LAND»

T. Danilava, I. Shmatkova

Belarusian State University

Minsk, Belarus, belfil.rpi.oit@gmail.com

The study is devoted to the analysis of Mikhas Zaretski's essay *Journey to the New Land* as a significant example of Belarusian travel prose of the 1920s. It examines the combination of documentary foundation and artistic imagery characteristic of the travelogue. Special attention is paid to the author's romantic worldview and his philosophical reflections. The study explores nature as an artistic category and the exoticization of Polesia as an authorial strategy.

Keywords: travel narrative; romantic tradition; travelogue; exoticization; narrative strategy; artistic category.